

Být první? [2003]

V nedávných diskusích došlo také na otázku prosazování soutěživosti v naší polistopadové společnosti. Ta otázka má řadu podob a musí být řešena na různých úrovních. Pouhý důraz na soupeření, jak se prosazuje třeba ve sportu, nemůže být považován za paradigmatický pro všechny situace (ostatně i ve sportu jsou v povaze soutěže značné rozdíly). Věc byla diskutována již v prvních letech po pádu starého režimu, ale dalším celkovým vývojem došlo - podobně jako v jiných směrech - spíše k rozostření problému než k jeho vyjasnění. Možná by neškodilo se tím zabývat trochu důkladněji. Po mé přednášce na nově založené Západočeské univerzitě v Plzni byla mi tehdy (1992) v diskusi položena mimo jiné následující otázka:

Zabýval jsem se pracemi Roberta Kinga Mertona, amerického sociologa, a rád bych navázal na Vaši myšlenku. Merton klade vedle důležitosti generalizace vědění (že věda patří všem a že všechno ostatní vedle pravdy je vedlejší) důraz na právo regionu nebo vědce být první. Otázka prvenství tedy patří do vědy. Věda náleží všem, ale vědec má při objevu právo být první. Rád bych znal Váš názor na tento problém.

Soutěživost je jistě užitečná a dobrá věc, pokud je na pravém místě a pokud nepřekročí jisté meze. V Praze zvu v rámci jedné své přednášky k účasti jako hosty theology různých konfesí a nedávno jsme dost výjimečně měli jako hosta kaplana z cambridgeské King's College. Líčil nám mimo jiné, jak tam u nich vypadá právě ta soutěživost a ostrá konkurence. A musím říci, že to byl dost hrůzný obraz. Studenti jsou prý z jedné třetiny neurotizováni, procento neurotizovaných učitelů není o moc nižší, a to proto, že se každý snaží být za každou cenu první nebo alespoň mezi prvními. Snad je předčasné o tom hovořit u nás, tady ta soutěž vlastně ještě nezačala, překročení mezí u nás zatím vůbec nehrozí. Nicméně je dobré již dnes vědět, že soutěživost nesmí být hnána do krajnosti, protože pak přestává být funkční. Je to respektabilní věc, když někdo chce být první, pokud se o to snaží regulérně. Ve vědě (podobně jako v technice) je velmi důležité, že lze objevy a vynálezy publikovat, přihlásit, obhájit svou prioritu; je to věc nejen ekonomicky závažná, ale také něco, co inspiruje a pohání vědeckou práci, která by jinak pokračovala mnohem pomaleji. Ale protože je např. třeba publikovat hodně a rychle, svádí to k nejrůznějším nemravům a podfukům, malým i velkým. Obvykle to bývá odhaleno, ale někdy to vede k značným nespravedlnostem. Po mém soudu věda není sport, není to závod; cílem ve vědě není být první, ale být co nejlepší, být vskutku dobrý, být mezi prvními všude tam, kde jde o pravdu, o lepší poznání skutečnosti právě ve světle pravdy. Všechny ceny, vyznamenání, uznání i tituly jsou jen jakousi pomocnou formou, jak vyjádřit vědcům nejvyšší uznání. Ale skutečný vědec přece nečeká na takové uznání a bere ho

vždycky s rezervou, pokud se mu ho dostane. Každý opravdový vědec nebo myslitel ví sám nejlépe, jak dobrý je (nevím, jak je tomu s vědci, ale filosofové před sebou mají vždycky obraz Sókrata s jeho „vědoucím nevěděním“). Vědci někdy bývají ješitní a náramně na sebe pyšní, ale pokud se tak jen nestaví navenek z obranných důvodů, dokazují tím svou inferioritu a své komplexy z ní. Vědec nebo umělec nebo myslitel se nestává lepším, když je nějak oceněn. Pokud to je správné ocenění, dostává se mu ceny proto, že je dobrý. Pokud dostává cenu neprávem, zůstává navzdory ocenění takovým, jakým byl a jakým je nadále. Ceny mohou vědu a vědce stimulovat, ale pomocí cen chtít „dělat“ nebo jen ovlivňovat samu vědu, to je – jak doufám – marná iluze. Pokud ne, je to způsob, jak vědce korumpovat.

Citujete Mertona a mluvíte o právu být prvním. Řekl bych, že k tomu, abychom byli první, nám vždycky hodně pomáhá mnohé, co není naší zásluhou, ať už to je cokoliv, druzí lidé, vynikající podmínky, náhoda či štěstí atd. Toho by si každý „první“ přece měl být vědom! A potom: někdy přece také *nechceme* být těmi prvními. Chtěl bych proto vyslovit ještě jinou zásadu: každý má právo nechtít být první, ať už proto, že se jím nechce zdát, protože sám dobře ví, že jím není, anebo proto, že ví, jak velikou zásluhu na tom jeho jen možném nebo už skutečném prvenství mají jiní a jak je jen malým trpaslíkem na ramenou obrů. Na úsilí být první a na hrdosti a pýše na prvenství je vždycky cosi primitivního, cosi ne dost kultivovaného, snad přímo syrového až surového. Lidé, kteří chtějí být vždycky první, nebývají na sebe dost nároční (myslím všestranně nároční, tak trochu ve smyslu oné antické kalokagathia), spíše jsou k druhým tvrdí, bezohlední až neurvalí. Kultivovanost spočívá také v tom, chtít a umět být druhý a třetí. Nevím, může-li mít sociolog nebo psycholog pro takovou myšlenku dost porozumění. Jeden z prvních filosofů vyslovil hypotézu, že věci zanikají, aby splatily svůj dluh, svou vinu za to, že vůbec vznikly. Není s každým prvenstvím spojen kus viny za to, že jsme jiné nechali za sebou? Nespočívá každá kulturní, civilizovaná společnost v tom, že slabším pomáhá, aby se dostali na úroveň, které by sami nedosáhli, daleko spíše než v soutěživosti? Může mít ten, kdo tak usilovně chvátá být první, nějaký zájem, nějakou starost o ty, které nechává za sebou?

Každé společnosti, každé instituci, a tedy i každé univerzitě hrozí dvojí nebezpečí: na jedné straně to je benevolence vůči průměrnosti a zanedbávání až nevraživost vůči vysoké nadprůměrnosti; a na druhé straně to je přeceňování až fetišizace těch nejlepších, jedniček, geniů. Společnost nikdy nestojí a nemůže stát na „těch prvních“, i když vždycky někdo asi musí být první a i když každá společnost ty první potřebuje. Ale společnost, která stojí jen na prostřednosti, zaostává a hyne. Jedinou perspektivou každé společnosti je zvyšovat svůj průměr. A průměr mohou pomáhat zvyšovat jen nadprůměrní. Každá zdravá společnost si proto svých

nadprůměrných musí vážit. Soutěživost je dobrá, jen pokud slouží zvyšování průměru. Zvrhne-li se v kult špiček, „jedniček“, je to dokladem jejich vnitřních chorob a komplexů. Právě lidé podprůměrní potřebují mít hrdiny a „jedničky“, aby se s nimi mohli identifikovat, protože sami nemají, na čem by si u sebe mohli zakládat a nač by mohli být právem hrdí. Cílem budoucích zdravých společností jsou naopak lidé tak svébytní, tak osobití, že se nepotřebují s nikým a s ničím identifikovat, ale že svá rozhodování berou na sebe a stávají se odpovědnými za sebe a za své jednání. Obecným zájmem není mít co nejvíc špiček při nízkém průměru, ale mít vysoký průměr díky mnoha takovým individualitám, takovým osobnostem. Špiček pak bude dost, protože budou snadněji vyrůstat ze základny vysokého průměru.

Ve vědě je ovšem celá záležitost ještě komplikována tím, že nejde vůbec o prvenství, ale o pravdu. V úsilí o pravdivé poznání je sice velmi užitečná inteligence, pracovitost, vytrvalost a já nevím jaká ještě vynikající vlastnost, ale žádná sama o sobě ani ve spojení s ostatními není ještě dostatečnou zárukou, že se k pravdě byť jen přiblížíme. Chtít být za každou cenu první znamená ve všem spoléhat jen na sebe a na své síly, na dovednost a snad genialitu (či v horším případě na zneužívání nebo podvádění druhých). Ale pravda není žádným ukrytým pokladem, k němuž bychom se mohli usilovně prokopávat (nebo který bychom dokonce mohli někomu ukrást), ale *výzvou*, oslovením, pobídkou, na kterou můžeme a máme *odpovědět*. Naše tzv. poznání pravdy je vlastně vždy jen naší lidskou *odpovědí na výzvu pravdy*, která není ani něčím objektivním, ani něčím pouze subjektivním. V křesťanské tradici se vždy připomínalo, že „*spiritus flat ubi vult*“ (duch vane, kam chce). To plně platí o pravdě: předpokladem našeho „poznání pravdy“ je, že jsme pravdou osloveni a že teprve ve světle tohoto oslovení začínáme vidět a poznávat věci, jak se vskutku mají. Ale to bych se dostával už k docela jinému tématu. Převést, redukovat vědecké úsilí jenom nebo převážně na soutěživost znamená prostě vynechat ono trpělivé očekávání, že se k nám pravda sama přihlásí a že nás osloví. Ani ve vědě není usilovný běh vším, ba ani tím hlavním. A právě v tom by mělo být jasno především na univerzitě.